

25. Barcelona i l'espai català: interferències polítiques, persistència cultural i canvis d'escala territorial

Francesc Nadal

A mitjan segle XVII l'únic arquebisbe que hi havia a Catalunya era el de Tarragona. Malgrat la seva importància simbòlica, aquest prelat va posseir, fins l'any 1655, un palau a Barcelona, situat a poques passes dels principals centres de poder del Principat: el Palau de la Generalitat, la Casa del Consell de Cent i el Palau del Lloctinent. Aleshores, just abans que esclatés l'anomenada Guerra dels Segadors o de Separació, Catalunya ja era un país fortament urbanitzat, el sistema urbà del qual tenia, segons els historiadors Ramon Grau i Marina López, «com a característica principal, des de la Baixa Edat Mitjana, la supremacia indiscutida de la ciutat de Barcelona» (GRAU i LÓPEZ, 1985, p. 12). Una realitat geogràfica que estudis posteriors dedicats a l'Edat Moderna han corroborat (GARCIA ESPUCHE, 1998; DANTÍ, 2011, p. 53). D'altra banda, l'historiador Xavier Torres afirma, en un treball relatiu a la capitalitat de Barcelona durant el període 1479-1714, que «la centralitat de la ciutat i el Consell de Cent en l'escena política catalana, els testimonis, tot i ser contradictoris, són tan regulars com concloents» (TORRES, 2012, p. 167).

La descapitalització política de Barcelona

Però, tal com ho explica el mateix Xavier Torres «arran de la derrota de 1714, l'autonomia barcelonina minvà radicalment i el seu paper de capitalitat se'n ressentí sens dubte» (TORRES, 2012, p. 182). De fet, els nous governants borbònics van anar adoptant, des d'abans i tot de la presa de Barcelona, un seguit de mesures que van afectar no

sols les relacions polítiques d'aquesta ciutat amb la resta de l'espai català, sinó també les culturals i les territorials, fet que li va comportar un fort procés de descapitalització.

Les dues principals institucions polítiques catalanes amb seu a Barcelona, la Generalitat i el Consell de Cent, van patir de ple els efectes de la nova política absolutista. La primera d'elles va ser suprimida i el seu lloc va ser ocupat, a partir de 1716, per la Reial Audiència del Principat de Catalunya, la presidència de la qual requeia en la figura del capità general (SOLÉ, 2001, p. 15-17). Mentre que la segona, que va ser objecte d'una reforma radical, es va convertir en l'Ajuntament de Barcelona, una institució que va comptar, inicialment, amb moltes menys competències i recursos fiscals i materials que l'extint Consell de Cent (ib., p. 41-44).

Tanmateix, els canvis no van afectar únicament les institucions pròpiament autòctones, sinó també les de caire reial. Així, el 1713, es va crear la Intendència de Catalunya, les principals funcions de la qual eren l'administració de la hisenda i el patrimoni reial (ib., p. 17-19). I, quatre anys més tard, el 1717, es va substituir la figura del virrei per la del capità general (Capitania General), que va gaudir d'un poder molt considerable i va conferir als militars un protagonisme extraordinari en la vida política de Catalunya (ib., p. 14). Un protagonisme que, en el cas de Barcelona, va resultar especialment acusat, ja que fins 1858, aquesta ciutat va esdevenir una plaça forta de primer ordre, on els capitans generals van jugar un paper clau en el seu desenvolupament urbanístic i territorial. D'altra banda, Barcelona va veure, pel que fa referència a les relacions cultu-

Si fins 1714 la població de Barcelona en relació a la del conjunt de Catalunya s'havia mantingut per sota del 10%, a partir d'aleshores creixerà més, de manera que, el 1787, representava ja el 12,3% (GRAU i LÓPEZ, 1985, p. 18). Com a conseqüència d'això, Barcelona no sols va consolidar el seu rang al capdavant de la jerarquia urbana de Catalunya, sinó que va iniciar una progressiva escalada de posicions dins de la jerarquia urbana de la península Ibèrica i d'Europa occidental. Així, si l'any 1591 ocupava el novè lloc en el rànquing de ciutats ibèriques, el 1787, ja havia ascendit posicions fins arribar al quart lloc, just per sota de Lisboa, Madrid i València (REHR, 1994, p. 17). Mentre que, pel que fa referència a Europa occidental, cal dir que si, l'any 1600, es trobava en el 24è lloc del rànquing de ciutats europees, dos segles més tard, el 1800, ja ocupava la tretzena posició.

Barcelona i l'«Antic Principat de Catalunya»

Amb l'ocupació napoleònica de la península Ibèrica, el 1808, es posà fi a la tímida política de reformes territorials endegada, el 1799, pels governants il·lustrats i s'inicià un llarg període de canvis polítics i econòmics conegut com a Revolució liberal, una part dels quals va anar adreçats a fer més racional, eficient i representativa l'organització de l'Estat. Ara bé, l'Estat resultant d'aquest procés va ser, en la pràctica, marcadament centralista i uniformista. De nou, aquestes reformes van acabar afectant de forma considerable les relacions polítiques, culturals i territorials de Barcelona amb la resta del territori català.

Una de les reformes que va tenir un impacte més gran va ser la de l'organització territorial. En un principi, els representants catalans que van participar en la redacció de la Constitució de Cadis van defensar, de forma decidida, el manteniment de Catalu-

nya com a una entitat territorial única (BURGUEÑO, 1995, p. 51-54). Per la seva part, els liberals catalans van intentar, des de 1812 fins 1822, substituir la Reial Audiència del Principat de Catalunya per una nova institució: la Diputació provincial de Catalunya. Una institució que també s'oposà, fermament, durant el Trienni Liberal, als projectes de dividir el territori català en diverses províncies. Una posició que també va ser defensada aleshores pel consistori barceloní, que, plenament conscient de la pèrdua de capitalitat que comportaria per a la seva ciutat la implantació d'aquesta divisió provincial, va redactar «un escrit adreçat a les Corts [en el qual] insistí en els inconvenients d'una tal divisió, després d'una unitat de segles fonamentada en la llengua i uns costums propis» (CANALES, 1987, p. 71).

Tanmateix, aquests esforços per evitar allò que semblava inevitable van resultar debades. Així, el 1833, un cop superat el darrer període de règim absolutista, es va fer efectiva la supressió de la Reial Audiència del Principat de Catalunya, creant-se, al seu torn, quatre diputacions provincials, una per cadascuna de les províncies en què, finalment, es va decidir dividir el territori català (BURGUEÑO, 1995). El temor del consistori barceloní s'havien fet realitat, de manera que arran d'aquesta partició, Barcelona va passar a ser capital d'una província, l'extensió de la qual era 4,1 vegades més petita que la del territori de Catalunya.

Aquest fet, va tenir dos efectes immediats en les relacions polítiques, culturals i territorials de Barcelona amb la resta del territori català: la pràctica desaparició de Catalunya com a subjecte d'Administració territorial i l'inici d'un nou procés de descapitalització de Barcelona. De fet, a Barcelona només hi van romandre tres institucions, totes elles pertanyents a l'Administració perifèrica de l'Estat, l'àmbit d'acció de les quals era l'espai català: la Capitania General de Catalunya, l'Audiència Territorial de Barcelona i la Universitat Literària de Barcelona.

Aquesta darrera institució, creada l'any 1837, arran del trasllat de la Universitat de Cervera a Barcelona i la seva subsegüent supressió, va convertir Barcelona en el centre d'un ampli districte universitari, que comprenia, a més a més de Catalunya, les illes Balears. En aquest sentit, aquesta universitat va contribuir a convertir Barcelona, des del primer terç del segle XIX, en un important centre aglutinador de la vida intel·lectual catalana, ja que per les seves aules van passar i es van conèixer molts dels principals polítics, científics i escriptors del país.

A més a més d'aquestes institucions, cal esmentar una institució força atípica dins el rígid marc uniformista imperant aleshores: la Junta Delegada de Camins de les Quatre Províncies de Catalunya. El 1848, any de la seva constitució, va aprovar un pla general de carreteres de Catalunya, en el qual, segons Teresa Navas, «Barcelona adquireix un paper nuclear i es beneficia d'una extensió planificada superior» (NAVAS, 2007, p. 57-64). Tanmateix, la seva supressió, el 1868, va significar la pràctica desaparició, fins a principis del segle XX, de qualsevol tipus de planificació general del territori català que no fos de caire estrictament militar o judicial.

El procés d'institucionalització de la divisió provincial va fer que, a mitjan segle XIX, molts dels documents impresos aleshores (llibres, mapes, etc.) es referissin a Catalunya ja com a «antiguo Principado de Cataluña». Catalunya començava a pertànyer al reialme de l'antany. Malgrat això, les elits barcelonines no van oblidar, en ple apogeu del centralisme i l'uniformisme liberal vuitcentista, que Barcelona i Catalunya conformaven una realitat geogràfica, econòmica i cultural indissociable. L'exemple que il·lustra millor aquesta creença és la construcció, l'any 1856, del monument conegut com a Font del Geni Català, situat al bell mig de la plaça del Pla de Palau, aleshores la principal plaça burgesa de la ciutat.

Aquest monument, tot i estar dedicat a Francisco Bernaldo de Quirós, capità general de Catalunya

i marquès de Campo Sagrado, és conegut com a Font del Geni Català. El conjunt escultòric està coronat per la figura d'un jove nu, el Geni Català, que simbolitza el caràcter emprenedor, comercial i laboriós de Catalunya (la geografia humana). Aquest Geni està sostingut per quatre figures femenines, que constitueixen una al·legoria de cadascuna de les províncies catalanes (la geografia regional). I, al seu torn, cadascuna d'aquestes dones va acompanyada d'una font, que simbolitza el riu més cabalós de la província: el Llobregat per la de Barcelona, el Ter per la de Girona, el Segre per la de Lleida i l'Ebre per la de Tarragona (la geografia física) (REYERO, 2013-2014, p. 169) (fig. 2).

El 1857 el nombre d'habitants de l'aleshores municipi de Barcelona era de 183.787 habitants, una xifra que representava l'11,1% de la població de Catalunya. Un fet que ha portat Ramon Grau i Marina López a considerar que «si fins el 1857 les ciutats més grans de Catalunya tenien encara una relació incerta amb Barcelona, des d'aquesta data és notori que alguns dels centres que creixen més ràpidament i que assoleixen els primers llocs de la llista estan molt propers a la capital i deuen la seva expansió al desenvolupament barceloní» (GRAU i LÓPEZ, 1985, p. 18). D'altra banda, si s'analitza la relació existent, aquell mateix any 1857, entre el nombre d'habitants de la primera i la segona ciutat catalanes, és a dir entre Barcelona i Reus, es pot observar que la primera era, si es té en compte la base municipal existent aleshores, 6,5 vegades més gran que la segona.

Aquest fet no va impedir que el govern central decidís, el juliol de 1850, que el barri extramurs de Gràcia esdevingués un municipi independent, amb la qual cosa el municipi de Barcelona va quedar reduït a només 15,5 km² (*Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona. Año 1. 1902, 1903*, p. 28-29). Una superfície sobre la qual, a més a més, l'Ajuntament de Barcelona no en posseïa una con-

Figura 2. Font del Geni Català, realitzada el 1856 i situada al Pla de Palau de Barcelona.

Projecte de l'arquitecte Francesc Daniel Molina. Escultors: Faust Baratta i Josep Anicet Santigosa

Fotos: F. Nadal

trol complet, ja que, per exemple, fins l'any 1858, el barri marítim de la Barceloneta va estar sota control directe del Capità General.

Vers l'expansió de l'espai municipal barceloní i el control del creixement urbà

Aquesta situació va experimentar, però, un gir molt clar durant la dècada de 1850. Al llarg d'aquest

decenni es van produir un seguit de canvis urbans i reformes legals, que van assentar les bases tant per a una progressiva expansió de l'espai municipal de Barcelona, com per a una gestió supramunicipal del seu creixement. El primer d'aquests canvis, es va produir el 1854, quan, després de diversos i infructuosos intents, es van enderrocar les anomenades muralles de terra. El segon va tenir lloc el 1858, quan el govern central va decidir que Barcelona deixés de ser una plaça forta. I el tercer va succeir el 1859, quan es va aprovar el Pla d'Eixample projectat per l'edifici Cerdà, l'àmbit territorial del qual era d'abast supramunicipal.

D'altra banda, la construcció, a partir de 1848, de la xarxa ferroviària a Catalunya va donar lloc, segons el geògraf Jaume Font, al «reforçament d'una xarxa d'infraestructures de comunicació, amb centre a Barcelona», ja que va ser «el poder econòmic de la ciutat qui va crear la xarxa de ferrocarrils confluents i no els trets físics o l'actuació de l'Estat» (FONT, 1999, p. 248-249). Una xarxa connectada amb el port de Barcelona, que, a mitjan segle XIX, comptava amb unes instal·lacions i infraestructures força deficientes. Una situació que es capgira, tal com ho explica l'economista Joan Alemany, quan «després de moltes dificultats per iniciar les construccions previstes el 1859 [pla d'obres projectat per Josep Rafo] i aprovades pel Ministeri de Foment el maig de 1860, va ser la Junta d'Obres del Port de Barcelona, creada pel decret de l'11 de desembre de 1868, [la que] amb els seus propis recursos va realitzar les obres entre 1869 i 1874» (ALEMANY, 1995, p. 42).

Aquest darrer any, l'Ajuntament de Barcelona va donar el primer pas vers l'expansió del seu terme municipal al sol·licitar a la Diputació de Barcelona l'agregació dels municipis de les Corts, Gràcia, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Adrià de Besòs, Sant Andreu del Palomar, Sant Martí de Provençals, Sants i Sarrià, basant-se en el caràcter supramunicipal

del Pla d'Eixample aprovat el 1859 (GRAU i NADAL, 1997, p. 11). A partir d'aleshores, el procés d'agregació va seguir diferents fases, la principal de la qual va tenir lloc el 1897, quan els municipis de les Corts, Gràcia, Sant Andreu del Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Martí de Provençals i Sants van passar a formar part de Barcelona. Una de les conseqüències d'aquesta agregació va ser que la superfície del nou municipi va passar a ser de 62,3 km² (*Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona. Año 1. 1902, 1903*, p. 28-29).

El 1900, com a resultat del creixement econòmic ininterromput de la que ha estat anomenada «primera metròpoli» i d'aquesta primera i més gran tongada d'annexions, el nombre d'habitants del municipi de Barcelona va passar a ser de 544.137 habitants, una xifra que representava ja el 27,7% de la població de Catalunya. A més a més, la diferència poblacional existent aquest any entre el primer i el segon municipi de Catalunya, que continuava sent Reus, s'havia eixamplat encara més, de manera que el nombre d'habitants de Barcelona era ja 20,4 vegades més gran que el d'aquesta segona ciutat. D'altra banda, Barcelona havia aconseguit situar-se, per primera vegada, al capdavant del rànquing de ciutats ibèriques.

Més tard, el 1904, el municipi d'Horta també s'integrà en el de Barcelona i el mateix va succeir, el 1921, amb el de Sarrià, que, el 1892, s'havia annexionat el municipi de Vallvidrera, així com una part del dissolt municipi de Santa Creu d'Olorda. Després, el 1924, per tal de fer realitat el projecte de Port Franc, es van agregar al municipi de Barcelona 900 hectàrees del barri de la Marina de l'Hospitalet de Llobregat, així com una llenca de terreny pertanyent al municipi del Prat de Llobregat. A continuació, el 1929, es van annexionar els terrenys del municipi de Sant Adrià de Besòs, situats a la riba dreta d'aquest riu (ROCA, 2012, p. 294). Pocs anys més tard, el 1933, es van agregar 50 hectàrees del

municipi de l'Hospitalet de Llobregat i, posteriorment, el 1944, es va annexionar tot el territori del municipi de Santa Coloma de Gramenet, situat a la riba dreta del riu Besòs.

Aquest llarg procés d'expansió municipal es va aturar, de forma definitiva, l'any 1955, quan el règim franquista va decidir deixar sense validesa l'annexió que s'havia produït a finals de la dècada de 1920, d'una part del municipi de Sant Adrià de Besòs (NADAL, 1997, p. 103; ROCA, 2012, p. 302). Els 91,4 km² de terme municipal assolits el 1944 ja només s'han vist incrementats en època recent per l'expansió de la façana litoral, principalment al port de mercaderies, fins als 101,9 km² actuals.

Vers la delimitació institucional de l'espai metropolità

El creixement demogràfic va continuar, durant el primer terç del segle XX, de forma ininterrompuda, de manera que, l'any 1930, el municipi de Barcelona comptava amb poc més d'un milió d'habitants, una xifra que representava ja el 36% de la població total de Catalunya. Aquest creixement, que es va produir en tots els ordres de la vida urbana, va comportar un nou canvi en l'escala territorial del fet urbà barceloní. Així, a començaments del segle XX, es va produir el *sorpasso* de l'espai secular del Pla de Barcelona, un espai que estava a punt de quedar literalment curull.

Això va donar lloc a l'articulació d'un nou espai metropolità, on ubicar noves fàbriques i nous serveis i infraestructures urbanes com el Port Franc o les naixents activitats aeronàutiques (TATJER, 2009, p. 165-166). Al respecte, el geògraf Josep Oliveras explica que «l'àrea metropolitana i la mateixa regió ja estaven formades els anys 1930, quan a la regió hi vivia gairebé un milió i mig de persones», afegint tot seguit que «si analitzem els serveis dels

autobusos de línia l'any 1934, a partir del treball d'Enric Lluch i col·laboradors, queda clar que hi havia una gran intensitat de serveis entre Barcelona i Molins de Rei, Martorell, Gavà, Mollet del Vallès i Gavà, i que l'àrea de trànsit de Barcelona, amb 1.707 serveis diaris, s'estenia pràcticament a tota la regió» (OLIVERAS, 2001, p. 16-17).

D'altra banda, durant el primer terç del segle XX, Barcelona va aconseguir, encara que fos d'una forma força limitada i discontinua, tornar a ser la capital política i administrativa de Catalunya. Primer, el 1914, quan es va aconseguir crear, gairebé un segle després de l'efímera experiència de la Diputació Provincial de Catalunya, una nova institució de d'abast català: la Mancomunitat de Catalunya. Les seves activitats, però, van quedar estroncades, a finals de 1923, arran del cop d'Estat del general Primo de Rivera. I, uns anys més tard, durant la Segona República, amb l'encara més breu experiència de la Generalitat de Catalunya.

Malgrat això, aquesta institució va aconseguir elaborar, per exemple, plans territorials que abastaven tot Catalunya com el «Pla de distribució en zones del territori català» (1932) dels germans Nicolau M. i Santiago Rubió i Tudurí o el «Pla General d'Obres Públiques de Catalunya» (1935). Al temps que es creava, l'any 1932, una Ponència d'Estudi de la Divisió Territorial, presidida tècnicament pel geògraf Pau Vila, que va aprovar l'octubre d'aquest any un projecte de divisió comarcal i regional de Catalunya, en què es delimitava la comarca del Barcelonès i la vegueria o regió de Barcelona.

Malauradament, tota aquesta labor va quedar anul·lada amb la derrota de la Segona República i amb ella la «falsa ruta» que, segons l'historiador Valls i Taberner, havia emprés la burgesia barcelonina i el catalanisme polític a finals del segle XIX. Amb l'arribada, el 1939, de la «Nueva España», les noves autoritats franquistes van retornar Barcelona i Catalunya a l'ordre provincial i les institucions locals

(ajuntaments i diputacions provincials) van quedar totalment supeditades al govern central. Catalunya va ser enviada, de nou, al reialme imaginari de la cultura i dels particulars sentiments nacionals.

Tot i això, la ciutat de Barcelona va continuar mantenint, a partir de la segona meitat de la dècada de 1940, unes taxes de creixement demogràfic força elevades. Així, si l'any 1940 el municipi de Barcelona comptava amb 1.081.175 habitants, 25 anys més tard, el 1965, aquesta xifra era ja de 1.655.603. Mentre que els municipis de la seva rodalia van experimentar uns creixements demogràfics similars o superiors. Amb l'objectiu d'intentar gestionar d'una forma més ordenada aquest creixement, el 1945, es va crear la Comissió Superior d'Ordenació Provincial de Barcelona i dos anys més tard, el desembre de 1947, s'autoritza l'Ajuntament de Barcelona a realitzar un estudi sobre el pla d'ordenació urbana del municipi de Barcelona i la seva zona circumdant.

L'estudi resultant, que va ser elaborat per una Oficina Tècnica creada *ex professo* i al capdavant de la qual hi havia l'arquitecte Josep Soteras, va donar lloc al conegut «Pla Comarcal del 53» (OLIVERAS, 2001, p. 24). Aquest pla afectava una zona de 491,6 km², que comprenia el municipi de Barcelona i altres 26 municipis circumdants i que comptava, l'any 1955, amb 1.740.316 habitants, una xifra que representava el 49,2 % de la població de Catalunya. Ara bé, l'àrea delimitada per aquest pla no responia, tal com ho va expressar el geògraf Lluís Casasas, a la realitat metropolitana existent aleshores, una realitat que «exigia –a parer seu– un àmbit territorial superior a la comarca de 1953» (CASASSAS, 1977, p. 243).

De fet, l'any 1952, mentre s'estava elaborant aquest pla, l'arquitecte Manuel Baldrich, va publicar un opuscle titulat *La ciudad-comarca*, en el qual expressava la necessitat urgent que hi havia aleshores de revisar els límits de l'aglomeració urbana de

Barcelona. Una qüestió que va ser analitzada per la citada Oficina Tècnica, la qual va avaluar sis solucions diferents, que anaven des de l'annexió dels municipis de la projectada comarca urbanística, fins a la creació d'un organisme urbanístic depenent d'un òrgan col·legiat.

Finalment, després de sospesar els pros i contres de cadascuna de les solucions plantejades, es va proposar crear una gerència d'urbanisme, la funció principal de la qual havia de ser coordinar els interessos de Barcelona amb la resta d'ajuntaments de la comarca de 1953. Així, l'any 1955, es va crear la Gerència d'Urbanisme de Barcelona, però, la seva feblesa institucional i econòmica va fer que l'aplicació d'aquest pla quedés, en la pràctica, en mans dels ajuntaments.

Aquesta opció contrastava molt amb la que es va decidir adoptar, justament durant aquests anys, per al cas de l'aglomeració de Madrid. Així, entre 1948 i 1953, la capital de l'Estat es va annexionar ni més ni menys que 13 municipis, amb la qual cosa la seva superfície va passar de 68 km² a 607 km². Les decisions contraposades de Barcelona i Madrid van tenir ben aviat importants repercussions polítiques, urbanístiques i territorials. Així, si l'any 1940 Barcelona i Madrid mantenien un empat tècnic al capdavant del rànquing de ciutats espanyoles, el 1950, el municipi de Madrid tornava a encapçalar-lo.

Uns anys més tard, el fort creixement experimentat a l'àrea delimitada pel «Pla Comarcal del 53» va obligar a emprendre, el 1964, la revisió d'aquest pla. Dos anys després, la comissió tècnica encarregada de dur-la a terme va presentar un Pla director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que afectava 162 municipis, corresponents a les comarques del Barcelonès, Baix Llobregat, Alt Penedès, Vallès Occidental, Vallès Oriental i Maresme.

Aquest redimensionament del fet metropolità barceloní, que, de fet, encetava la qüestió de la regió metropolitana, va provocar fortes reticències

en diferents instàncies de poder tant de l'Administració central com de la local. Per això, quan l'any 1974, a les acaballes del règim franquista, es va crear la primera institució estrictament metropolitana de l'Estat, la Corporació Metropolitana de Barcelona (CMB), l'àmbit territorial de la qual, l'anomenada Entitat Municipal Metropolitana de Barcelona (EMMB), no era el definit en el Pla de 1966, sinó el del «Pla Comarcal del 53». El 1981, pocs anys després d'haver-se creat aquesta corporació, el nombre d'habitants que vivia a l'EMMB representava ja el 52,9% de la població de Catalunya, el percentatge de població més alt assolit mai per aquesta àrea metropolitana.

Amb la fi del règim franquista i la implantació d'un nou règim polític en forma, tal com ho disposa la vigent Constitució de 1978, de monarquia parlamentària, Barcelona va recuperar la capitalitat política i administrativa de Catalunya. Aquest canvi no va resoldre, de forma immediata, la qüestió de l'organització metropolitana de Barcelona. De fet, al poc temps després d'haver-se restaurat la Generalitat de Catalunya, van produir-se considerables tensions de caire polític i institucional entre el govern d'aquesta institució i el que presidia la CMB, la natura dels quals ha donat lloc a diverses interpretacions (ROCA, 2012, p. 315-317; BUSQUETS, 2018, p. 347).

El capítol més conflictiu d'aquestes tensions es va produir l'any 1987, quan el Parlament de Catalunya va aprovar les anomenades lleis d'organització territorial de Catalunya, que van tenir dos efectes diferents sobre l'espai metropolità: la creació del Consell Comarcal del Barcelonès i la supressió de la CMB (OLIVERAS, 2001, p. 40-43). La primera entitat, l'àmbit territorial de la qual era la comarca del Barcelonès, una de les projectades en la divisió comarcal aprovada l'octubre de 1933, es va constituir el març de 1988. Tanmateix, el 2019, després de gairebé trenta-un anys de funcionament, aquesta

entitat, que mai va gaudir de gaire suport municipal, va ser dissolta de comú acord.

Pel que fa referència a la CMB, un cop suprimida, part de les seves funcions tècniques i administratives van ser transferides a dues noves institucions metropolitanes, cadascuna de les quals tenia un àmbit de gestió territorial diferent: l'Entitat Metropolitana del Transport (18 municipis, 334,6 km²) i l'Entitat Metropolitana dels Serveis Hidràulics i del Tractament de Residus (33 municipis, 588 km²). Per la seva banda, la major part dels municipis que havien format part de la dissolta CMB van decidir crear, l'abril de 1988, la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (27 municipis, 492,6 km²).

Aquesta situació de fragmentació territorial i institucional de l'àrea metropolitana de Barcelona va durar uns quants anys, no exempts de tensions i conflictes, fins que, el 27 de juliol de 2010, el Parlament de Catalunya va aprovar l'anomenada Llei de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que va possibilitar que, un any més tard, es constituís l'actual Administració Metropolitana de Barcelona (AMB), formada per 36 municipis i amb una superfície de 636 km². Havia calgut esperar gairebé 60 anys, des de que el «Pla Comarcal del 53» havia delimitat una primera àrea metropolitana, perquè s'assolís un acord durador sobre l'àmbit territorial i institucional del fet metropolità barceloní.

La creixent projecció internacional de Barcelona

El territori de l'AMB comptava, l'any 2015, amb 3.213.775 habitants; és a dir el 42,8% del total de la població de Catalunya, un percentatge sensiblement inferior al de 1981. Aquest fet era degut, segons l'urbanista Joan Busquets, a que «des dels anys vuitanta, l'antiga àrea metropolitana,

integrada per Barcelona i els seus 27 municipis més immediats comença a quedar superada per la dinàmica creixent de la "regió" metropolitana, que es configura com una realitat *de facto* pel que fa a les relacions quotidianes de residència, treball i serveis» (BUSQUETS, 2018, p. 416). De fet, les altes taxes de creixement, que va experimentar l'aglomeració barcelonina des de que s'aprovà el «Pla Comarcal, del 53» van fer que, des d'aleshores, la regió metropolitana de Barcelona hagi escalat posicions dins del rànquing de regions metropolitanes d'Europa occidental. Així, si l'any 1950 la regió metropolitana de Barcelona ocupava l'onzè lloc, el 1980, ja s'havia situat en el vuitè lloc i, l'any 2000, en el sisè (LE GALÈS, 2002, p. 60).

Durant aquests anys, la projecció internacional de Barcelona va arribar al seu zenit amb la celebració, l'estiu de 1992, dels Jocs de la XXV Olimpíada (BUSQUETS, 2018, p. 413). Cal no oblidar, però, que aquesta projecció internacional venia de lluny i ja havia tingut d'altres moments històrics reeixits com els de l'organització de les Exposicions Universals de 1888 i 1929. Una de les conseqüències d'aquesta creixent projecció, paral·lela al creixement econòmic i urbà de Barcelona, ha estat la d'aconseguir atreure, de retruc, des de mitjans del segle XIX, un gran nombre de persones i capitals estrangers. Un fet que resta palès, per exemple, en les activitats dutes a terme a Barcelona pels alsacians August K. Damm i Joseph Damm, que van crear, el 1876, l'empresa de cervesa Damm; pel suís Hans (Joan) Gamper, que va fundar, el 1899, el Futbol Club Barcelona; pel nord-americà Frederick S. Pearson, que va fundar, el 1911, la Barcelona Traction Light and Power Co., més coneguda com la Canadenca; i, pel grec d'origen sefardita Isaac Carasso, que va crear, l'any 1919, l'empresa Danone.

La conversió de Barcelona en una de les grans metròpolis europees i el gran ressò internacional que van tenir els Jocs Olímpics de 1992 han donat

lloc a diversos i importants canvis geogràfics que han afectat les seves relacions amb la resta de l'espai català. Al respecte, resulta particularment significatiu que l'urbanista Joan Busquets hagi titulat «Barcelona, capital europea. Un altre canvi d'escala?» un dels capítols del seu llibre *Barcelona: la construcció urbanística d'una capital compacta* (BUSQUETS, 2018, p. 413). Per a aquest urbanista, Barcelona ha adquirit durant aquests anys «una posició més central en el mapa europeu. [Passant] de ser la perifèria respecte del centre d'Espanya a ser la porta dels Pirineus amb Europa i també novament un port natural d'Europa al Mediterrani i a ultramar» (ib., p. 433).

Un altre dels canvis que s'han produït ha estat el del fort increment de la població estrangera, de manera que si el 1986, any en què Barcelona va ser escollida com a ciutat candidata a organitzar aquest esdeveniment esportiu, el nombre d'estrangers que hi residia era de 19.401, una xifra que representava aleshores només l'1,1% del total de la seva població, el 2009 aquest nombre havia augmentat molt considerablement fins arribar a ser de 294.918, un nombre que representava ja el 18,1 del total de la seva població (ASENSIO i CÀRCEL, 2009, p. 77).

Per últim, cal esmentar un altre gran canvi: la pregonera transformació comercial que, seguint les passes d'altres ciutats com París o Londres, han sofert, durant els darrers anys, alguns dels carrers i places més emblemàtics de Barcelona. En aquest sentit, la transformació, possiblement, més paradigmàtica ha estat la del Passeig de Gràcia, situat just al bell mig del Quadrat d'Or. Un passeig que, durant dècades, va ser, tal com ho han descrit Gaziel i Lluís Permanyer, el gran carrer on passejava la burgesia barcelonina i catalana i on estaven situats alguns dels establiments comercials de més renom de la ciutat (joieria Roca, Santa Eulalia, el Dique Flotante, Furest, etc.).

Però, aquest passeig ha començat a convertir-se en els darrers anys en un gran aparador de grans marques comercials internacionals de luxe com Vuitton, Gucci, Armani o Valentino, destinat a atreure bàsicament clients acabats d'arreu del món (fig. 3). Tanmateix, l'ombra projectada per aquests establiments és tan forta que, a vegades hom tenia la impressió tot passejant-hi abans de la COVID-19, que es tractava gairebé més d'un gran carrer del món, com escau ja a una gran metròpoli europea, que no pas un carrer vinculat a una clientela estrictament autòctona.

Figura 3. Botigues del Passeig de Gràcia de Barcelona. Desembre de 2020

Tots aquests canvis fan que Barcelona hagi esdevingut un aiguabarreig o punt de trobada de realitats geogràfiques humanes diferents. Per un costat, de les que provenen de continuar sent el centre director de l'espai català, i, per l'altre, de les que provenen de ser el principal punt de contacte cultural tant de la mateixa ciutat com de la resta de l'espai català amb una àrea europea més àmplia o, fins i tot, d'abast més llunyà. En aquest sentit, crec oportú recordar les paraules que va escriure Lluís Ca-

sassas l'any 1991, assegurant que no estava «fora de la realitat parlar d'una regió de Barcelona que s'estén molt més enllà dels límits administratius municipals, que comprèn els límits administratius regionals i que, fins i tot, els ultrapassa perquè té una projecció europea» (CASASSAS, 1991, p. 24).

Tots aquests canvis han fet que la complexitat de les relacions entre Barcelona i la resta de l'espai català hagin augmentat de forma progressiva. Una complexitat que resta palesa, a mode d'exemple i a tall de cloenda, en els progressius canvis que ha experimentat, des de la segona meitat del segle XX, l'organització episcopal de Catalunya. El primer d'aquests canvis es va produir, l'any 1964, quan la diòcesis de Barcelona va passar a tenir un arquebisbe metropolità nomenat directament pel Vaticà, amb la qual cosa Catalunya va passar a tenir dos arquebisbes. El segon canvi va tenir lloc uns anys més tard, el 2004, quan el Vaticà, de qui depèn directament l'arxidiòcesi de Barcelona, va decidir crear la Província Eclesiàstica de Barcelona, formada per aquesta arxidiòcesi i per les acabades de crear diòcesis de Sant Feliu de Llobregat i Terrassa. Mentre que el tercer va succeir, el 1969, quan l'altre arquebisbe metropolità de Catalunya, el de Tarragona, va passar a presidir la Conferència Episcopal Tarraconense, una entitat creada 1969, que agrupa tots els arquebisbes metropolitans i bisbes de Catalunya. Com a resultat d'aquests successius canvis, l'arquebisbe metropolità de Tarragona, tot i no comptar ja amb cap palau a la ciutat comtal, té la secretaria general de l'esmentada conferència episcopal en un edifici situat en ple centre històric de Barcelona, no gaire lluny d'on es trobava emplaçat el seu antic palau barceloní.

Referències bàsiques

- ALEMANY, Joan (1995) "La transformació del port de Barcelona en una etapa decisiva: del projecte Rafo (1859) a la Primera Guerra Mundial", *Drassanes*, núm. 3, p. 39-45.
- ASENSIO, Javier; Cristina CÀRCEL (2009) "La població estrangera a Barcelona. Evolució i característiques", *Barcelona Societat. Revista d'Informació i Estudis*, núm. 16, p. 71-80.
- BURGUEÑO, Jesús (1995) *De la vegueria a la província. La formació de la divisió territorial contemporània als Països Catalans (1790-1850)*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- BUSQUETS, Joan (2018) *Barcelona: la construcció urbanística d'una capital compacta*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya i Ajuntament de Barcelona.
- CANALES, Esteban (1987) "La diputació a l'inici del liberalisme: 1812-1823", dins: Borja de Riquer [dir.] *Història de la Diputació de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona, vol. 1, p. 68-72.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1977) *Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació i l'ordenament del territori de Catalunya*. Barcelona, Curial.
- (1991) *La ciutat metropolitana i la unitat de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- DANTÍ i RIUS, Jaume [coord.] (2011) "La xarxa urbana catalana als segles XVI-XII: un sistema complementari", dins: Jaume Dantí i Rius [coord.] *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, p. 13-54.
- FONT i GAROLERA, Jaume (1999) *La formació de les xarxes de transport a Catalunya (1761-1935)*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau.
- GARCÍA ESPUCHE, Albert (1998) *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640*. Madrid: Alianza Editorial.
- GRAU, Ramon; Marina LÓPEZ (1985) "Revolució industrial i urbanització. Barcelona en la construcció de la Catalunya moderna (1760-1860)", *L'Avenç*, núm. 88, p. 14-31.
- GRAU, Ramon; Margarida NADAL (1997) *La unificació municipal del Pla de Barcelona, 1874-1897*. Barcelona: Edicions Proa.
- LE GALES, Patrick (2002) *European cities: social conflicts and governance*. Oxford: Oxford University Press.

- NADAL, Francesc (1997) "Definició política i delimitacions territorials dels municipis de l'aglomeració urbana de Barcelona dins l'Estat espanyol, 1714-1975", dins: Joan Roca i Albert [coord.]. *Els municipis del Pla de Barcelona i els combats pel govern de la ciutat*. Barcelona: Institut Municipal d'Història de Barcelona i Edicions Proa, p. 89-108.
- NAVAS, Teresa (2007) *Història de les carreteres del territori de Barcelona*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.
- OLIVERAS i SAMITIER, Josep (2001) "L'extensió i la consolidació del fet metropolità", *Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona*, núm. 7, p. 1-43.
- REHER, David-Sven (1994) «Ciudades, proceso de urbanización y sistemas urbanos», dins Manuel Guàrdia, Francisco José Monclús i José Luis Oyón [dir.]: *Atlas histórico de ciudades europeas. Península Ibérica*. Barcelona: Centre Cultura Contemporània de Barcelona i Editorial Salvat, p. 1-29.
- REYERO, Carlos (2013-2014) "La Font del Geni Català, Barcelona. Història i significat polític", *Locus Amoenus*, núm. 12, p. 157-76.
- ROCA i ALBERT, Joan (2013-2014) "Estratègies d'inserció i interconnexió de Barcelona com a metròpoli moderna", *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 18, p. 277-322.
- SOLÉ i COT, Sebastià (2001) "La Nova Planta i l'organització política del Pla de Barcelona", *Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona*, núm. 9.
- TATJER, Mercè (2009) "La indústria a Barcelona el 1906 i l'articulació d'un primer espai metropolità", dins: Marina López Guallar [ed.] *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, p. 161-168.
- TORRES SANS, Xavier (2012) "La durabilitat d'una capital política: Barcelona, 1479-1714", *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 18, p. 165-182.